

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Рецензія: Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті рр. XX ст. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип.. 11. – С. 525-529.

О.А. Мельничук

ШАРПАТИЙ В.Г. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УРСР

(20 – 30-ТІ РОКИ XX СТ.). – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2006. – 268 С.

Характерною особливістю сучасної історичної науки є переорієнтація її з ідеологічного обслуговування комуністичного режиму на суто наукове дослідження минулого. Наукові праці, в яких автори висвітлюють проблеми з нових концептуальних засад, поступово звільняють історичну науку від застарілих догм та стереотипів. Підтвердженням цього є і монографія В. Шарпато, в якій автор по-новому підходить до оцінки соціального аспекту суспільно-політичної історії України міжвоєнного періоду.

Автор цілком слушно зауважує, що проблема соціального забезпечення тривалий час розглядалася з позицій більшовицької теорії класової боротьби. Завдання дослідників радянської доби полягало у тому, щоб на прикладах соціального захисту робітників і селян продемонструвати переваги соціалістичного ладу над капіталістичним. В той же час повсякденне життя соціальних груп у 20 – 30-х років XX ст. залишалося поза увагою істориків, а окремі аспекти (страйки робітників, репресії, голод, державні повинності, відсутність належних умов життя) категорично заборонялися цензурою. Як наслідок, навіть крах тоталітарної системи не поживав інтерес до соціальної проблематики, яку ототожнювали з позитивним аспектом функціонування радянської політичної системи, надавали їй значення другорядності, меншовартості. Спростовуючи такі твердження, автор справедливо зазначає, що проблема соціального забезпечення є вічною допоки існуватиме людство, тому історичний досвід його системного запровадження має науково-практичне значення.

Досить професійно, на належному науковому рівні В. Шарпатий вмотивовує методику власного дослідження. Він свідомо відкидає можливість розглядати проблему з точки зору матеріального забезпечення населення, вважаючи її концептуально обмеженою. Безперспективним є вивчення позитивних чи негативних сторін соціального забезпечення, оскільки надто збільшує ризик суб'єктивного висвітлення подій. Тому автор цілком логічно вказує на необхідність дослідження соціальної політики держави, яка свідомо вибудувала своєрідну систему вибіркового соціально-класового підходу стосовно забезпечення окремих груп населення.

Відповідно до мети та завдань дослідження автором вірно визначено структуру рецензованої монографії, яка дає можливість відтворити цілісну картину соціального забезпечення в УРСР у 1920 – 30-ті роки.

Результати наукового дослідження В.Шарпатового містять у собі суттєві елементи новизни, що зумовлено як звертанням до нових та маловідомих документів, які раніше не були об'єктом наукового аналізу, так і результативними намаганнями автора відійти від традиційної в радянській історіографії схеми показу проблеми, визначеної офіційною ідеологією.

Грунтовний джерелознавчо-історіографічний аналіз дослідження, поданий у першому розділі монографії, вказує на вичерпність опрацювання автором джерельної та наукової бази. Основними джерелами при написанні роботи слугували матеріали центральних державних архівів України та Російської Федерації, нормативні акти та документальні матеріали, дані відомчої та офіційної статистики, періодичних видань тощо. Переважна більшість джерел вперше вводиться до наукового обігу. При цьому автор критично ставиться до використання інформації, що міститься в історичних джерелах тоталітарної доби в Україні. Науковцем враховані сучасні погляди, що стосуються досліджуваної проблеми, висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. Аналіз історіографічного доробку попередників дозволив автору дійти висновку про відсутність науково-історичних праць з

проблем становлення і функціонування системи соціального забезпечення в УРСР (1919-1938 рр.).

Викладення фактичного матеріалу в монографії здійснюється за хронологічно-проблемним принципом. Автор розкриває становлення радянської системи соціального забезпечення в Україні у період військового комунізму, її розвиток в часи нової економічної політики та модернізацію в 1930-х років.

Відтворюючи у другому розділі цілісну картину соціального забезпечення в період військового комунізму, В. Шарпатий детально характеризує: організаційну структуру Народного комісаріату соціального забезпечення (НКСЗ), формування його штату, умови праці співробітників, подає біографічні дані перших наркомів та відповідальних працівників. Науковець аргументовано стверджує, що структура НКСЗ вказаного періоду віддзеркалювала певною мірою надзвичайно катастрофічну ситуацію, яка виникла по завершенню першої світової війни. Організаційні підрозділи Наркомсобезу займалися виключно забезпеченням інвалідів війн, а основним контингентом стали солдати та червоноармійці.

В той же час, автор справедливо зазначає, що воєнно-комуністичні методи управління економічним життям суспільства створювали ілюзію про можливість надання всебічної і повноцінної допомоги відповідним категоріям людей. Обмеженість самої політики воєнного комунізму та брак матеріальних ресурсів зумовили необхідність модернізації системи соціального забезпечення з проголошенням НЕПу. Автор підтверджує деяку хаотичну нормотворчість різних гілок влади в області соціального забезпечення. Загалом же зміст нормативних документів адекватно віддзеркалював конкретні ситуації. Незважаючи на деталізованість окремих положень, втілити їх в життя через брак фінансів було надзвичайно складно.

Окремо аналізується у монографії діяльність органів соцзабезпечення на місцях. Автор вказує на організаційну будову їх за адміністративно-територіальним принципом. На практиці ж їх робота віддзеркалювала

катастрофічну соціальну ситуацію, що виникла внаслідок війни та революційної руїни.

Великий інтерес представляє третій розділ монографії, який відображає розвиток системи соціального забезпечення періоду нової економічної політики. На підставі аналізу широкого кола джерел автор цілком авторитетно стверджує, що проголошення НЕПу спонукало переглянути функції та організаційні форми системи соціального забезпечення. Основними напрямками роботи в нових умовах були: організаційні форми державного забезпечення, соціальне страхування, інвалідна кооперація, громадська взаємодопомога. Відбулися певні зміни в організаційній структурі союзов з метою оптимізації штатів.

Заслужують схвалення намагання автора розкрити діяльність органів соціального страхування та товариств громадської взаємодопомоги. В. Шарпатий цілком слушно зауважує, що НЕР, з його госпрозрахунковим принципом, змусив державні органи влади започаткувати систему соціального страхування, яка переклала б проблеми фінансування на підприємства та установи, зменшивши навантаження на державний та місцеві бюджети. На відміну від соціального забезпечення, яке обслуговувало лише окремі категорії населення, система соцстраху, за даними автора, вже на 1922 рік охоплювала 65 % робітників та службовців. Автор переконливо стверджує, що впродовж другої половини 20-х років система соцстраху набуває ознак функціональної стабільності, маючи завершену структуру правління та систему оперативного обслуговування відповідних соціально-профспілкових груп. В період соціалістичної реконструкції народного господарства система страхування набула виразних ознак джерела надходження фінансів.

Логічним завершенням висвітлення соціального забезпечення у вказаний період є розкриття радянської модернізації системи соціального забезпечення у 1930-ті роки. Автор справедливо зауважує, що політико-економічна доктрина соціалістичної реконструкції, яку почали

запроваджувати форсованими темпами наприкінці 1929 року, спонукала державні інститути влади переглянути концепцію та особливо обсяги фінансових витрат, вишукувати можливості їх економічного використання, а також засоби для внутрішньої мобілізації коштів. Основним напрямком роботи в умовах індустріалізації країни та колективізації сільського господарства було пристосування до виробничих процесів осіб, які внаслідок соціально-політичних чинників нездатні були працювати поруч із «здоровою частиною суспільства». Декласовані групи суспільства мали бути втягнені до трудових процесів через професійно-технічне навчання, перекваліфікацію, надання спеціального лікування. Резюмуючи сказане В. Шарпаций цілком виправдано підкреслює, що в умовах політики хлібозаготівель, жорсткої системи оподаткування, розкуркулення і суцільного визиску, ідея собезівського благодійництва виглядала анахронізмом.

Окремо у рецензованій монографії розглядається проблема становлення і функціонування системи пенсійного та натурального пайкового забезпечення. Дослідник цілком слушно зауважує, що більшовицька модель призначення пенсій стосувалася насамперед надання конкретної соціальної допомоги, з іншого боку виконувала політико-ідеологічну функцію щодо популяризації радянської влади. Розкриваючи на основі великого масиву статистичного матеріалу динаміку пенсійного забезпечення у вказаний період, автор переконливо доводить, що найбільшою кількістю пенсіонерів була у 1919-1921 рр. Протягом 1920-х рр. число пенсіонерів зросло у 2,5 рази, а у 1930-х – фактично була зруйнована система стабільного, хоч і мізерного централізованого постачання сільського населення.

За соціальним складом пенсіонерів виразно простежувалася робітничо-селянська спрямованість. Так, за даними автора у 1924-25 р. з-поміж інвалідів громадянської війни дані категорії становили 63,1 %, інвалідів імперіалістичної війни – 67,1 %. Загалом, як справедливо стверджує дослідник, охоплене пенсіями населення не перевищувало п'ятої частини

осіб, що розраховували на державне пенсійне забезпечення. До того ж, розміри пенсій, особливо для сільського населення, були символічними і справді мізерними.

Підсумовуючи, зазначимо, що монографічне дослідження В. Шарпатого, виконане на широкій джерельній базі, з нових концептуальних позицій, без сумнівів ліквідує прогалини у вивченні соціального аспекту суспільно-політичної історії 20 – 30-х років ХХ ст. Книга викличе неабиякий інтерес у науковців, студентів історичних та соціологічних факультетів, працівників соціальних служб, широкого загалу читачів, що цікавляться проблемами соціальної історії. Разом з тим, окремі положення дослідження можуть бути використані при розробці ефективної програми соціального захисту населення в незалежній Україні.